

Begrotingsbeleid in turbulentie: open-einderegelingen

R.H.J.M. Gradus*

Samenvatting

Zowel vanuit een goede werking van de uitgavenkaders als vanuit het structurele perspectief van de vergrijzing en de arbeidsmarkt is een kritische herziening van open-einderegelingen met overschrijdingen noodzakelijk. De huidige budgettaire problematiek als gevolg van de kredietcrisis onderstreept deze noodzaak. In dit artikel wordt ingegaan op de AWBZ en de kinderopvang. Voor beide regelingen worden aanbevelingen gedaan, die overschrijdingen terugdringen en beide regelingen beter doen functioneren. Tevens wordt ingegaan op de sociale zekerheidsregelingen, die ook een forse overschrijding laten zien. Ook hier worden enkele aanbevelingen gedaan.

Trefwoorden: begrotingsbeleid; open-einderegelingen, kinderopvang, AWBZ

1 Inleiding

Tijdens een seminar van de Wim Drees Stichting op 18 december 2008 werden de uitgangspunten van het begrotingsbeleid bediscussieerd. Omdat de economische situatie sinds het verschijnen van de Miljoenennota in september behoorlijk is veranderd, is het goed om dit begrotingsbeleid en in het bijzonder de open-einderegelingen te beschouwen. Immers, ook in deze crisistijd zijn automatische stabilisatoren goede instrumenten omdat conjuncturele stimulering voor een open economie als de Nederlandse weinig zoden aan de dijk zet en vragen over de timing oproepen (zie ook Sinn, 2008).¹

Inmiddels is duidelijk geworden dat de overheidsfinanciën zullen ontsporen in 2009 en 2010. In het *Centraal Economisch Plan 2009* voorziet het CPB een tekort voor 2009 van -3 procent bbp en voor 2010 van -5,6 procent bbp (CPB, 2009). In Miljoenennota werd nog een staatschuld voorzien van 39,6 procent bbp in 2009. Voor 2010 voorspelt het CPB een staatsschuld van 62,1 procent, terwijl Beetsma en Gradus voorspellen dat de staatschuld verder zal oplopen tot 80procent bbp (Beetsma en Gradus, 2009). Dit betekent dat de houdbaarheidsopgave (d.i. een zodanige inrichting van de collectieve uitgaven dat de last niet eenzijdig naar de volgende generaties wordt doorgeschoven) in deze kabinetsperiode aanzienlijk zal verslechteren. Het is dus van het grootste belang dat het kabinet met een geloofwaardig pakket komt om de verslechtering van de houdbaarheidsopgave te redresseren. Hierbij is mijn inziens ook een kritische blik op de open-einderegelingen zoals AWBZ en kinderopvang noodzakelijk.

Ook is het aanpassen van deze open-einderegelingen vanuit structureel oogpunt noodzakelijk. Vergrijzing en afnemend arbeidsaanbod moeten bij deze aanpassingen belangrijke ankerpunten vormen. Ik zal achtereenvolgens de kinderopvang en de AWBZ bespreken. Mijn conclusie is dat de kabinetvoornemens verstandig en noodzakelijk zijn. Wel zal ik bij de AWBZ iets andere accenten leggen en aangeven dat verdere stappen

---

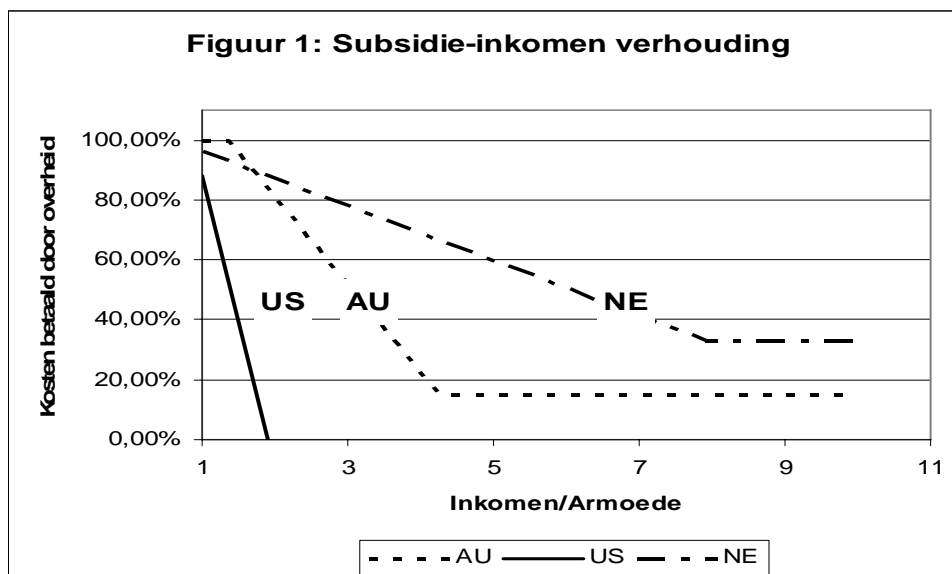
1 Dit werd zeer treffend verwoord door de Duitse econoom Hans Werner Sinn:
"Conjunctuurprogramma's zijn strovuren om de grote eiken blokken aan het branden te krijgen
... Waarom zou ik mijn stro nu al verstoken als ik het dadelijk harder nodig heb?".

bijvoorbeeld aangaande scheiden, wonen en zorg ook in deze kabinetsperiode noodzakelijk zijn (zie ook WI-CDA, 2008). Tot slot zal ik een andere belangrijke open-einderegeling, de sociale zekerheid, bespreken en in het licht van de huidige kredietcrisis aangeven dat aanpassing noodzakelijk is om te voorkomen dat we schieten in de oude reflex van de jaren tachtig van meer sociale zekerheid en afwenteling. Ik besluit met enkele conclusies.

1 Kinderopvang

Sinds 1 januari 2005 is de nieuwe wet Kinderopvang van toepassing. Belangrijkste wijziging is dat de financiering via de ouders loopt (en niet meer via de instellingen). Er is dus sprake van vraagfinanciering. Deze systeemwijziging zal tot tevredenheid leiden. Voorts hebben in de jaren 2005, 2006 en 2007 forse extra investeringen in de kinderopvang plaatsgevonden. Betaalden ouders in 2005 gemiddeld nog 37 procent van de kosten, in 2007 was dit gedaald naar 19 procent (Jongen, 2008). Hierdoor kreeg de vraag naar formele kinderopvang een grote impuls. Omdat ook informele kinderopvang en gastouderbedrijven voor (gedeeltelijke) vergoeding in aanmerking komen is de subsidie fors toegenomen.

In internationaal perspectief is de Nederlandse overheidsbijdrage aan de (formele) kinderopvang hoog. Als we ons beperken tot een drietal landen die vormen van vraagfinanciering kennen (VS, Australië en Nederland) dan is de hoge Nederlandse bijdrage opvallend (zie figuur 1).^{2 3 4}

2 Omdat systemen van aanbodfinanciering een andere wijze van sturing hebben en de vraag beter kunnen reguleren, wordt volstaan met het in kaart brengen van landen met vraagfinanciering.

3 De auteur dankt Mildred Warner van Cornell University voor hulp bij het vervaardigen van deze figuur.

4 Uitgangssituatie in deze figuur is een gezin met één kind. Voor de VS wordt voor de kinderopvangbijdrage het gemiddelde genomen van 50 Amerikaanse staten en de armoedegrens is gebaseerd op de officiële armoedegrenzen zoals die door de overheid worden gepubliceerd. De laatste beschikbare gegevens dateren uit 2000. Voor Nederland zijn de data afkomstig uit 2007 en als armoedegrens wordt de bijstandsnorm genomen. Ook voor Australië zijn de data afkomstig uit 2007 en als armoedegrens wordt de Henderson Poverty Line (HPL) genomen.

In de Verenigde Staten wordt alleen op het niveau rond de armoedegrens een aanzienlijk deel van de kinderopvangkosten door de staat vergoed. In Australië geldt dit voor een niveau tot circa drie maal de armoedegrens en voor ieder huishouden wordt tenminste 15 procent vergoed. Nederland kent daarentegen een veel langer afbouwtraject en alle huishoudens krijgen tenminste 33 procent van de kinderopvangkosten vergoed.^{5 6} De extra impulsen in Nederland hebben geleid tot een formalisering van informele opvang. De formele kinderopvang heeft sinds 2005 een stijging laten zien van 26 procent en de gastouderopvang zelfs een groei van 227 procent (zie TK, 2008). Het groeiende gebruik van de kinderopvangregeling heeft verschillende oorzaken waaronder het goedkoper worden van de kinderopvang en de verplichte werkgeversbijdrage (ingevoerd in 2007). Bovendien kwamen meer ouders voor kinderopvangtoeslag in aanmerking. Veel ouders die gebruik maakten van informele opvang zijn door de verruimde wetgeving overgestapt op formele opvang met recht op kinderopvangtoeslag. De stijging in de afgelopen jaren is in belangrijke mate terug te voeren op de substitutie van formele voor informele kinderopvang (zie ook Jongen, 2008). De huidige ingrepen die zowel aangrijpen bij de aanpassingen in de ouderbijdragetabel alsmede bij het tegengaan van oneigenlijk gebruik zijn dan ook onontkoombaar omdat de effecten op de arbeidsparticipatie nihil zijn (zie Jongen, 2008). Uiteraard is het wel ongelukkig dat het kabinet de kinderopvang eerst aanzienlijk goedkoper maakt en vervolgens weer duurder. De opportuniteit van de intensiveringen in eerdere jaren moet dan ook betwijfeld worden.

Bij de huidige maatregelen is van belang dat de keuzevrijheid overeind moet blijven. Dat de keuzevrijheid een aandachtspunt kan zijn in een systeem van vraagfinanciering, blijkt uit een empirische vergelijking van de groei van kinderopvanginstellingen tussen 1999 en 2006 (zie Noailly et al., 2007). Daarin wordt aangegeven dat sinds de introductie van de nieuwe wet Kinderopvang de kinderopvangvoorzieningen naar verstedelijkte gebieden met een hogere koopkracht zijn verschoven.⁷ Dit betekent dus minder aanbod op platteland en in gebieden met een relatief laag inkomen. Het verdient daarom aanbeveling na te gaan of het aanbod uitgehouden wordt in dunbevolkte gebieden en achterstandsgebieden.

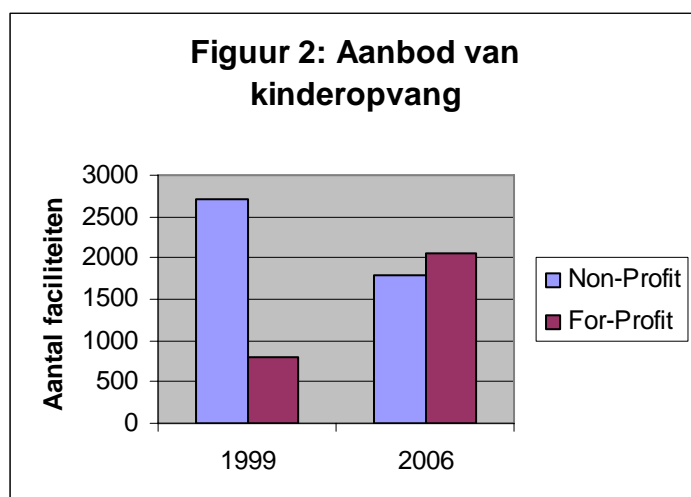
Opmerkelijk is ook de aanzienlijke daling van het non-profitaanbod tussen 1999 en 2006 (zie figuur 2).

---

5 Voor twee kinderen en meer bedraagt deze vergoeding tenminste 85 procent.

6 In 2006 kwamen zelfs politieke partijen met voorstellen voor 'gratis' kinderopvang. Dit is echter onbetaalbaar.

7 In hun analyse wordt Nederland in 2500 postcodegebieden opgedeeld. Vervolgens vergeleken zij de situatie in 2006 met die in 1999-2001. 35 procent van de postcodegebieden met een gemiddeld inkomen van € 22.300 en gemiddelde urbanisatie van 0.41 (0: verstedelijkt minder, 1: de grote stad) laat een verhoging van een aantal kinderopvanginstellingen zien en 40 procent van de postcodegebieden met een gemiddeld inkomen van € 21.500 en gemiddelde urbanisatie van 0.14 laat een daling zien (zie Noailly et al., 2007, p. 11).

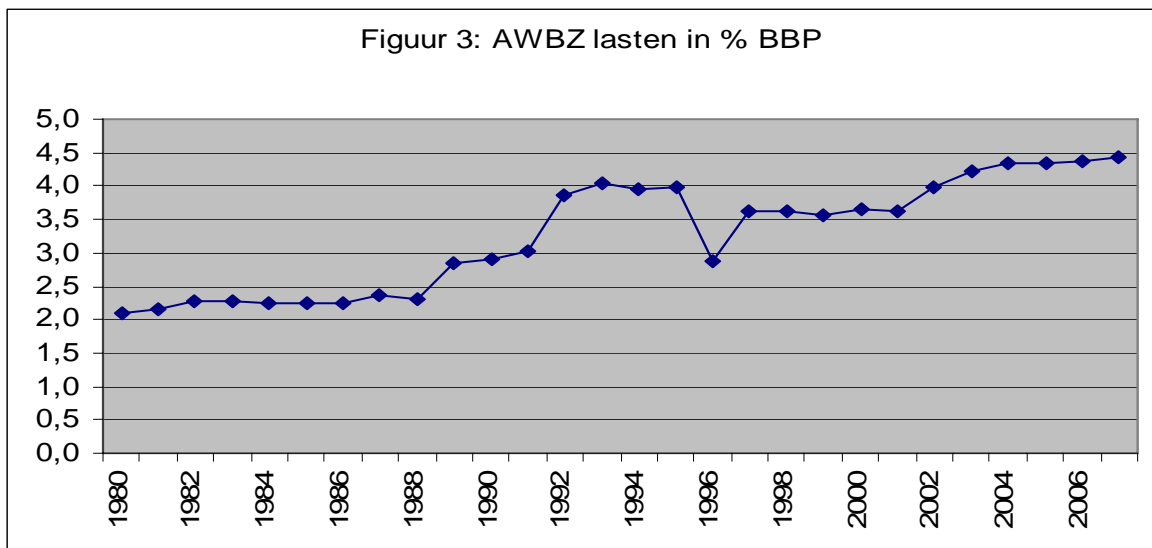

In 1999 was 77 procent van de kinderopvanginstellingen non-profit, in 2006 was dit nog 47 procent. Uit de buitenlandse literatuur blijkt dat non-profits vooral een verschil kunnen maken in marktsegmenten met achterstandsgroepen (zie Gradus et al., 2007). Dit brengt mij tot de conclusie dat in een systeem van vraagfinanciering het aanbod vooral koopkrachtige vraag volgt. Een aandachtspunt bij dit systeem is het overeind houden van kleinschalig aanbod door in het bijzonder te kijken naar belemmeringen om opvang te starten.

Inmiddels is in het kader van het begrotingspakket 2009 besloten om de maximumuurtarieven per kind vast te stellen op € 6,10 voor de formele kinderopvang, € 4 voor thuiscrèches en € 2,50 voor informele opvang. Dit betekent voor de formele opvang een bevroering van het huidige tarief. Een verdere verlaging van de tarieven voor thuiscrèches zoals vaak in linkse politieke kring wordt bepleit, is mijn inziens niet wenselijk, omdat dit zal leiden tot een meer vraag naar formele opvang en derhalve 'het paard achter de wagen zal spannen'.

2 AWBZ

Dat de huidige AWBZ – de publieke verzekering voor langdurige zorg - niet toekomstbestendig is, wordt door menigeen onderkend (zie SER en WI-CDA, 2008). Sinds 1980 zijn de uitgaven aan AWBZ meer dan verdubbeld van 2 procent bbp naar 4,5 procent bbp (zie figuur 3).

Wel treedt in 1996 een daling op vanwege de overheveling van de medicijnen van de AWBZ naar de cure-verzekering; deze is dus louter administratief van aard. Als hiervoor wordt gecorrigeerd dan zou het niveau nu 5,5 procent bbp bedragen. Een verdere stijging ligt in het verschiet, omdat de vergrijzingerelateerde zorg in de AWBZ, zoals de vraag naar verpleging en verzorging, in de komende jaren een forse stijging laat zien. Volgens de ramingen van RVZ (2008) zullen de totale AWBZ-uitgaven zonder aanpassingen in de periode tot 2020 met ruim € 7 miljard stijgen waardoor de AWBZ-premie zal oplopen van circa 12 procent naar 17 procent.⁸ Deze stijging zal in 2040-2050 op het hoogtepunt van de vergrijzing navenant hoger zijn.

Bovendien wordt op lange-termijn de budgettaire houdbaarheid van de AWBZ bedreigd door de dubbele vergrijzing: het aantal ouderen boven de 75 dat is aangewezen op verzorging en verpleging zal de komende decennia sterk toenemen. Tegelijkertijd kan de beschikbaarheid van mantelzorg onder druk komen te staan als gevolg van kleinere gezinnen en de toenemende arbeidsparticipatie van vooral vrouwen. De toekomstbestendigheid van de langdurige zorg klemt des te meer omdat door de vergrijzing de arbeidsmarkt krappere wordt. In de zorg zijn zonder nader beleid tot 2020 een half miljoen extra werkenden nodig. Ten slotte is door de onheldere verantwoordelijkheidsverdeling en een weinig robuuste indicatiestelling een ruim afwentelingsgedrag van de AWBZ-polis ontstaan. Hierdoor is de toegankelijkheid van dure, noodzakelijke zorg niet meer gegarandeerd.

In de toekomst dient de AWBZ weer te worden gereserveerd voor zware, onomkeerbare gezondheidsrisico's. Het gaat om mensen die chronisch geen of beperkte regie kunnen voeren over hun leven: vroeggehandicapten en chronisch psychiatrische patiënten. Verder dient de AWBZ ook in de toekomst zorg te verzekeren voor degenen die structureel niet zelfredzaam zijn: ernstig lichamelijk en zintuiglijk gehandicapten. Ten slotte is de AWBZ er voor ernstige somatische en psychogeriatrische, veelal oudere, patiënten die langdurig op zorg zijn aangewezen. Om verschraving van de zorg voor deze

⁸ Voor een modaal inkomen betekent dit dat men in 2020 5.100 euro (in huidige prijzen) betaalt in plaats van de huidige 3.800 euro.

kwetsbare groepen te voorkomen, moet de toegang tot de AWBZ worden beperkt tot zware gevallen waarvoor de kosten van de benodigde zorg niet individueel gedragen kunnen worden en die niet te verzekeren zijn omdat de aandoening een blijvend karakter heeft. Een robuuste afbakening vereist heldere polisvoorwaarden alsmede protocollen met objectieve medische drempelwaarden waarboven men recht heeft op AWBZ-zorg. Een dergelijke afbakening is ook noodzakelijk in verband met het open-eindekarakter van de AWBZ. Deze zorg vraagt professionele aanbieders en is daarmee niet substitueerbaar voor zorg uit de directe omgeving.

Dit sluit aan bij het SER advies, dat overigens het eindperspectief niet invult. Eerder heb ik aangegeven dat de AWBZ als afzonderlijke volksverzekering voor kwetsbare gehandicapten en ouderen, die langdurig op intensieve zorg zijn aangewezen, moet blijven bestaan (zie WI CDA, 2008).

Voor de meer sociale problematiek rondom bijvoorbeeld welzijnswerk en persoonlijke dienstverlening is het onmogelijk de te geven hulp te indiceren op objectief medische gronden. Daarom dient naast de informele mantelzorg een institutionele mantel op gemeentelijk niveau ontwikkeld te worden voor sociale ondersteuning die sterk samenhangt met de lokale context van de hulpvrager. Het gaat hier om voorzieningen die vallen onder de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO). Deze voorzieningen op gemeentelijk niveau dienen voor iedereen beschikbaar te zijn, evenwel nadat de inkomensdraagkracht is gemeten. Een eigen bijdrage voorkomt ook dat de formalisering van de mantelzorg plaatsvindt.

In een toekomstige AWBZ is het zowel vanuit kostenbeheersing als vanuit de cliënt van belang om een zo efficiënt mogelijke organisatie van de zorginkoop te bewerkstelligen en patiënten en hun zaakwaarnemers zo veel mogelijk te betrekken bij deze zorginkoop. Meer mogelijkheden voor zorgvragers om hun eigen aanbieder te kiezen stimuleert zorgaanbieders de kwaliteit van de geleverde zorg te verbeteren. Er zijn twee varianten voor het organiseren van de zorginkoop (zie ook WI-CDA, 2008). In de eerste variant ligt de nadruk op zorginkoop door patiënten zelf of hun zaakwaarnemers. Geïndiceerde patiënten krijgen een op geld gewaardeerde indicatiestelling – een voucher – die zij (of hun zaakwaarnemers) direct kunnen inleveren bij professionele gecertificeerde aanbieders van zorg. De gecertificeerde zorgaanbieders kunnen deze persoonsgebonden voucher bij de AWBZ-kas verzilveren. In de tweede variant wordt de verantwoordelijkheid voor de zorginkoop meer bij de ZVW-verzekeraars gelegd, die een zorgplicht hebben en de genormeerde kosten voor geïndiceerde klanten declareren bij het AWBZ-fonds. Verzekeraars zullen in deze variant waarschijnlijk meer investeren in het ontwikkelen van expertise over doelmatige AWBZ-zorginkoop. Door de directe koppeling met de ZVW-verzekering zullen zij moeite doen om via de AWBZ-zorg een goede reputatie op te bouwen voor hoog kwalitatieve zorg en zo aan klantenbinding te doen. Voor alle vormen van zorg krijgt de klant één aanspreekpunt.

Uiteraard is het denkbaar om voor de verschillende vormen van AWBZ-zorg verschillende varianten te kiezen. De tweede variant past meer bij vormen van zorg waarbij de samenhang tussen producten van belang is, terwijl vouchers meer voor de hand liggen bij het geven van geconcentreerde aandacht aan mensen met zware beperkingen (bij verpleging en lijfsgebonden verzorging van vooral ouderen alsmede dagbesteding van zwaar gehandicapten). Zeker voor de functie verpleging en verzorging moet het mogelijk zijn om normbedragen op individueel niveau vast te stellen. Anders dan de SER (2008)

zou ik ervoor willen pleiten om op korte termijn reeds experimenten te hebben waarbij vouchers direct bij zorgaanbieders kunnen worden ingewisseld. Dit stimuleert kleinschalige verplegingsprojecten en voorkomt een 'goudgerande' positie voor verzekeraars.

3 Arbeidsmarkt

Als men het over open-einderegelingen heeft dan mag uiteraard de arbeidsmarkt niet ontbreken. Volgens de laatste inzichten van het CPB loopt in 2010 de werkloosheid weer op tot circa 700.000 personen met een navenant beslag op de collectieve uitgaven (CPB, 2009). Als gevolg hiervan zal het huidige kabinet gedwongen worden om de werkloosheidsuitgaven buiten de uitgavenkaders te plaatsen. Het is echter van groot belang om de WW zodanig in te richten, dat zij ook in conjunctureel mindere tijden binnen de uitgavenkaders kunnen blijven. Dit klemmt des te meer omdat in de komende jaren als gevolg van de vergrijzing de groei van de beroepsbevolking sterk zal verminderen en in toenemende mate een mismatch zal ontstaan tussen vraag en aanbod. Om te voorkomen dat arbeidsmarktparticipanten werkloos worden zijn er door Commissie-Bakker voorstellen gedaan (Commissie-Bakker, 2008). Ook den Butter (2009) wees onlangs op het belang daarvan.

Om de arbeidsmarkt beter te laten functioneren, heeft de Commissie-Bakker drie sporen gepresenteerd. In het eerste spoor worden voorstellen zoals betere integratie, fiscale maatregelen en betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt gedaan om zo snel mogelijk mensen aan het werk te krijgen. In het tweede spoor worden voorstellen gedaan voor het verbeteren van het functioneren van de arbeidsmarkt en mensen te laten investeren in scholing. De commissie stelt voor om een individueel werkbudget en -verzekering te introduceren. Tot slot wordt in het derde spoor voorstellen voorgesteld de pensioengerechtigde leeftijd te verhogen. In de reacties lijkt het erop dat deze drie sporen los van elkaar gezien kunnen worden. In mijn optiek zijn deze drie sporen echter onlosmakelijk verbonden met elkaar en alle drie tezamen bewerkstelligen zij zoals ook de commissie stelt 'een cultuuromslag in het denken van mensen over het belang van werken.'

Het is een misvatting van, bijvoorbeeld, de vakbeweging dat alles is op te lossen door alleen het eerste spoor te omarmen. Mensen zullen dan niet investeren in zichzelf, maar in conditie blijven en zich verder ontplooien. De door de FNV vurig bepleite loonkostensubsidies voor langdurig arbeidsongeschikten en bijstandsgerechtigden zullen dan niet effectief zijn, omdat de door het tweede spoor beoogde vergroting van de inzetbaarheid niet wordt bereikt. De voorstellen met betrekking tot het persoonsgebonden werkbudget en de activerende werkverzekering verdienen serieuze overdenking, omdat zij ertoe leiden dat mensen hun talenten gaan benutten en het verstarrende stelsel van ontslagbescherming overbodig maken.

Vooraf de vormgeving van de werkverzekering verdient nadere overdenking (zie ook Nijboer en Goudswaard, 2008). Juist in deze tijd dient het voorstel van de Commissie-Bakker om werkgevers en werknemers verantwoordelijk te maken voor een transferperiode na het ontslag serieus overwogen te worden. Dit dwingt hen ertoe, te bezien of men een potentieel werkloze kan plaatsen op een van de vele vacatures, die we vandaag de dag kennen, zodat een langdurige periode van WW wordt voorkomen. Uiteraard kan ook een bekorting van de WW-periode hieraan bijdragen. Bij het derde

spoor lijkt de commissie wel erg toe te redeneren naar de fiscalisering van de AOW. Fiscalisering van de AOW is volgens Bakker c.s. noodzakelijk vanwege de financierbaarheid van de AOW. De houdbaarheid van AOW is ook gegarandeerd bij het tijdig aflossen van de staatsschuld of het terugdringen van de overheidsuitgaven bijvoorbeeld door het snijden in de bureaucratie. In de afgelopen jaren is het beslag van de overheid op de economie alleen maar gegroeid en in deze crisistijd lopen de overheidsuitgaven op van 45 procent bbp in 2008 naar 51 procent bbp in 2010. En als men de financiering van de AOW wil oplossen alsof ze een verdelingsvraagstuk is tussen generaties dan zijn ook nog alternatieven voor handen. Eerder hebben Helleman et al. (2008) het voorstel gedaan om de heffingskortingen op termijn niet langer te financieren uit de AOW-premie. Hierdoor wordt de grondslag van de AOW-premie verbreed, kan de AOW-premie worden verlaagd en het belastingtarief navenant verhoogd. Voordeel daarvan ten opzichte van fiscalisering is dat het verzekeringskarakter van de AOW overeind blijft, zoals ook in de eigen aanvullende pensioenen, want de AOW staat niet op zich zelf. Ouderen kunnen na hun pensionering genieten van deze volksverzekering en het equivalentiebeginsel tussen betalen en genieten blijft gehandhaafd. De huidige crisis moet het perspectief bieden op structurele ingrepen waardoor de arbeidsmarkt op de middellange en lange termijn effectief kan reageren op de vergrijzing in een dynamische economie. We moeten voorkomen, in dezelfde reflex te schieten als in de jaren tachtig, toen de crisis leidde tot hogere uitgaven van sociale zekerheid en afwenteling in de vorm van hogere collectieve lasten. De modernisering van de WW dient met voorrang aangepakt te worden, waarbij een kortere duur, meer investeren in employability en een heldere verantwoordelijkheidsverdeling belangrijke uitgangspunten zijn.

4 Conclusies

Ook in deze crisistijd werken de automatische stabilisatoren en het systeem van uitgavenkaders bevredigend en hebben daarmee een a-cyclische uitwerking op de economie. Dit systeem van de uitgavenkaders kan echter alleen ten volle werken, indien de open-einderegelingen geen systematische overschrijdingen laten zien. Om te voorkomen dat bij iedere overschrijding de polisvoorwaarden moeten worden aangepast zijn goede ramingen bij het opstellen van de uitgavenkaders essentieel. Het CPB zou hierin als bewaker van deze onafhankelijke ramingen verder moeten investeren. In dit licht vormen de recente overschrijdingen van de kinderopvangregeling en de volksverzekering AWBZ terechte zorgpunten. Het is verstandig om via beperkende polisvoorwaarden of subsidieregelingen te komen tot heldere keuzes. Dit verdient de voorkeur boven budgettering, wat - zo leren de AWBZ-ervaringen eind jaren negentig - tot wachlijsten en onhoudbare juridische complicaties leidt. De sociale-zekerheidsregelingen met een open-eindekarakter moeten ook gezien worden. Volgens de laatste inzichten zal de werkloosheid weer oplopen tot circa 700.000 personen in 2010 met een navenant beroep op de collectieve middelen. Het verdient vooral aanbeveling, de voorstellen van de Commissie-Bakker te overwegen, omdat deze beogen te prikkelwerking voor werknemers, werkgevers en gemeenten te verbeteren en inspelen op lagere groei van de bevolking in de volgende decennia.

R.H.J.M. Gradus

* Directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en hoogleraar Vrije Universiteit.

Literatuur

- Beetsma, R. en R.H.J.M. Gradus, "Wees duidelijk over afbouw van staatsschuld.", *de Volkskrant*, 12 maart.
- Butter, F.A.G. den (2009), Het perspectief van de Commissie-Bakker op doorgroei van arbeidsparticipatie. *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 2009-1, p. 29-44.
- Centraal Planbureau (CPB) (2009), *Centraal Economisch Plan 2009*, Den Haag.
- Commissie Bakker (2008), *Naar een toekomst die werkt*, Den Haag: Commissie Arbeidsparticipatie.
- Gradus, R.H.J.M., P. Koning en J. Noailly (2007), Non-profits als katalysator van vrijwilligerswerk?, *Vrijwillige Inzet Onderzocht*, Jaargang 4, supplement, p. 21-31.
- Helleman J, de Jong G, van der Giessen A (2008), Fiscalisering AOW niet door vergrijzing. *ESB*, pp 36–39.
- Jongen, E. (2008), Kinderopvang: waarheen, waarvoor?, *TPEdigitaal*, jaargang 2, p. 27-48.
- Nijboer, H en K.P. Goudswaard (2008), Het kabinet strandt bij het eerste spoor. *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, nr. 4, p. 148-158.
- Noailly, J., S. Visser and P. Grout (2007), The impact of market forces on the provision of childcare: Insights from the 2005 Childcare Act in the Netherlands, *CPB Memorandum No 176*.
- RVZ (2008), *Beter zonder AWBZ?*, Den Haag.
- SER (2008), *Langdurige zorg verzekerd: Advies over de toekomst van de AWBZ*. Advies 2008/03.
- Sinn, H.W. (2008). Interview in *NRC Handelsblad* op 8 november 2008. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31 322, nr. 25, p. 3.
- Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (WI-CDA) (2008). *Naar een toekomstbestendige AWBZ: een christendemocratische visie op de langdurige zorg*. Den Haag.